

Pomogáts Béla,

Azok a hatvanas évek

Milyen volt a hatvanas évek irodalma?

Erre a kérdésre keresett választ az Óbudai Művészeti Szalonban május elején rendezett beszélgetés.

Valójában nem könnyű felidézni közel négy évtized távlatából egy korszakot, amelynek egészen mások voltak a szabályozói, egészen más volt a természete, mint a jelené vagy akárcsak a nyolcvanas éveké. Megvalom, számomra szerencsésen kezdődtek a hatvanas évek: 1960 májusában szabadultam a tököli internálótáborból, a szerencsét azonban beárnyékolta az, hogy egy esztendőre rendőri felügyelet alá helyeztek, nem volt állásom, és a visszatérés sem volt könnyű abba a világba, amelytől meglehetősen elszakadtam az elzártság hosszú hónapjai során.

Mondhatnám, mindennek akár jelképes jelentősége is lehet: az 1960-as, majd 1963-as amnesztia következtében szabad embereké vált az ötvenhatos forradalom után következő megtorlások áldozatainak nagy része (mert azért sokan maradtak még éveket a rácsok mögött!), véget ért a forradalom leverésével bevezetett terror, megindult valamelyes gazdasági emelkedés: az emberek elkezdtek lakást építeni, utazgatni is, egyelőre csak az úgynevezett „szocialista” országokban, leginkább Csehszlovákiába, Lengyelországba. Az ország fellélegezhetett, a „rendőri felügyelet” képletes súlya azonban továbbra is ránehezedett a magyar társadalomra és a szellemi életre. A szabadulás zavart öröme és a diktatórikus hatalom továbbra is nyomasztó súlya: talán ez a különös ellentmondás határozta meg a „hatvanas éveket”.

A kommunista párt, ha nem is oly módon, mint a Rákosi-féle zsarnokság vagy a Kádár-féle restauráció idején, teljes mértékben kezében tartotta a kulturális intézményeket, a folyóiratok főszerkesztői és a nagy könyvkiadók vezetői a pártvezetés kulturális politikájának hűséges, nemegyszer túlbuzgó végrehajtói voltak, s a pártvezetés szinte állandóan érzékeltette, hogy szándékait és akaratát nem hagyja kijátszani. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején egyre-másra láttak napvilágot a szellemi élettel, mindenképp az irodalommal foglalkozó párthatározatok: még korábban, 1958-ban a népi írók tevékenységét elítélő határozat, 1960-ban újra kodifikálták a „lenini pártosság” elvét (van-e még valaki, aki tudja, hogy ez mit jelent?), 1961-ben az irodalomkritikát rótták meg egy pártállásfoglalás, 1965-ben a „szocialista realizmus” még a Rákosi-korból fennmaradt babonás dogmáját erősítette meg egy másik, 1966-ban az irodalom „társadalmi hatásának” vizsgálata következett, ez szokás szerint a szépirodalomban fellépő pártpropagandisták hadállásait kívánta megerősíteni.

Közben zajlottak a különféle felülről rendezett ankétok és viták: a „nacionalizmus” ellen (ez az MSZMP egyik gumicsontja volt, érdekes módon ebből a gumiból sokan éltek meg igen jól), a „modernizmus” ellen, az „egzisztencialista befolyás” ellen (mindenki „egzisztencialistának” számított Mészöly Miklóstól Hernádi Gyuláig, aki ellentét a „szocreál” felkínálkozásainak). A hatvanas évek elején leváltották Tüskés Tibort a Jelenkor és Mocsár Gábort az Alföld éléről: mindkettejüket azzal vádolták meg, hogy szembefordultak a párt irodalompolitikájával. Komoly irtóhadjárat indult például Weöres Sándor Antik ecloga és Juhász Ferenc József Attila sírja című verse ellen, mindkettőt „trágársággal” vádolták (lehet, ha most jelennének meg, megintcsak nem kerülnek el sorsukat), ugyancsak hadjárat indult Illyés Gyula Kegyenc című drámája ellen, és általában mindig akadtak ügyeletes „magánszorgalmú kutyák” (Illyés Gyula kifejezése), akik siettek megugatni az évtized legizgalmasabb írói alkotásait.

Az irodalompolitika szoros ellenőrzése alatt tartotta az irodalmi életet, így az írószövetség tevékenységét is, amely 1959-ben indulhatott meg újra, miután a szövetség munkáját 1957 első napjaiban felfüggesztette a kormányzat. Csak a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején kezdődhetett meg az a „szabadságharc”, amely az írószövetség autonómiájához elvezetett (Hubay Miklós volt az az első elnök, akit 1981-ben valóban demokratikus akaratnyilvánítás állított az írószövetség élére). Ám mindezek ellenére is termékeny évtizedet jelentettek a hatvanas évek: a magyar irodalom fellendülésében, a megszülető művekben.

Ez az évtized hozta magával a „nagy visszatéréseket”, pontosabban azt a lehetőséget, hogy irodalmunk minden nagy egyénisége jelen lehetett a szellemi életben. Így Kassák Lajos, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő, Áprily Lajos, Németh László, Kodolányi János, Tamási Áron, Veres Péter, sokéves önkéntes belső emigrációja után visszatért a nyilvánosság fórumára Illyés Gyula, kiszabadult a börtönből Déry Tibor, Háy Gyula, **Eörsi István**, megjelentek Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván, Mészöly Miklós művei, új erővel bontakozott ki Nagy László és Juhász Ferenc költészete, megújult Örkény István, Benjámin László, Csanádi Imre és Kormos István írói munkássága, felvált Csoóri Sándor, Fodor Ágnes költészete, Sánta Ferenc, Moldova György, Csurka István, Szász Imre prózája. A fiatal irodalom több nemzedéke is színre lépett, először Orbán Ottó, Marsall László, Tóth Bálint, Csukás István, majd Ágh István, Ratkó József, Tandori Dezső, Petri György, végül pedig a „kilencek” névvel jelölt csoport: Utassy József, Kovács István, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Oláh János a többi között.

A hatvanas évek irodalma próbált először színt vetni a sztálinista korszak rettenetes bűneivel: 1956 nyarának néhány hónapja kivételével ugyanis, midőn Déry Tibor Niki című kisregénye és az Új Hang című folyóiratban több elbeszélése megjelent, arról a terrortól, amelyet a sztálinista elnyomás bevezetett, aligha beszélhetett az irodalom. A hatvanas években azonban nemcsak Déry G. A. úr X-ben című (a börtönből írott) regényes „antiutópiája” látott napvilágot, amely a kommunista rendszer szorításában élő társadalom köznapi életéről adott borzongató képet, hanem Lengyel József történelmi dokumentumértéket hordozó elbeszélései, így Elévült tartozás című kötete is.

Az évtized hozta magával azt az új magyar regényt, amely mindenképp az emberi viselkedésformák és magatartásmódozatok tükrében mutatta be a korábbi évtizedek válságos történetét, egyszersmind az új magyar valóságot is hiteles képekben jelenítette meg. Az ötvenes években a magyar társadalmat és ennek köznapi életét csak torzulva tudta ábrázolni a szépirodalom, minthogy az ideológiai dogmák és a politikai kényszerűségek következtében éppen a megrajzolt kép hitelessége szenvedett töréseket. A hatvanas évek új regényirodalma, így Sarkadi Imre A gyáva, Sánta Ferenc Hűsz óra, Fejes Endre Rozsdatemető, Somogyi Tóth Sándor Proféta voltál szívem, Mészöly Miklós Az atléta halála, Bárány Tamás Város esti fényben című művei és Szabó Magda regényei új és igazabb írói szemléletet kezdeményeztek. Ezek voltak különben az évtized sikerkönyvei.

A hatvanas évek irodalmára ezért egy különösen ellentmondásos helyzet volt jellemző. Az irodalompolitikában, az irodalmi életben és a hivatalosnak számító irodalomkritikában tovább éltek a dogmatikus sztálinizmus kultúraellenes reflexei. Tovább is érvényesült a cenzúra, legalábbis néhány tabutéma, így az '56-os forradalom, a szovjet megszállás vagy Trianon esetében, történetek támadások az irodalom autonómiája ellen, eközben mégis erősödött és gazdagodott a magyar irodalom. Egy nagyra hivatott, klasszikus írónemzedék termékeny évtizedének lehettünk tanúi, tehetséges fiatal írók léptek színre, és máig érvényes írói alkotások születtek meg. Mára az irodalompolitikában érvényesülő érszakosságot és ostobaságot szinte elfeledtük, ámbar időnként talán nem árt emlékeztetni erre, a nagy művek irodalmi értéke és erkölcsi példája azonban fennmaradt. Ezek a művek ma is hozzátartoznak a magyar irodalomhoz, ennek történetéhez. Mindebben talán lehet valami vigasztaló: az értékes irodalom fontosabb, mint a körötte dúló gonoszság és ostobaság. Így van ez a jelenben is.

Végül is a hatvanas évek tulajdonképpen nagyon rövid ideig tartottak, kezdetüket a Kádár-féle megtorlások befejezése, azaz az 1963-as „nagy amnesztia”, végüket az 1968-as csehszlovákiai invázió jelentette: ekkor állították le az évtized közepén megindult reformokat. Valójában a hatvanas évtized csak öt esztendőn át tartott.